

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

*І Всеукраїнська студентська
археологічна конференція*

**СТАРОЖИТНОСТІ, ПАМ'ЯТКИ,
АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ
УКРАЇНИ – ПОГЛЯД МОЛОДИХ
ВЧЕНИХ**

20 ЛИСТОПАДА 2024 РОКУ

Хмельницький – 2025

Рецензенти:

Квітковський В. І. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, археології та гуманітарних наук Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, науковий співробітник Відділу археології Києва ІА НАН України.

Баженов О. Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 12 від 16 травня 2025 р.) та вченої ради Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 5 від 21 травня 2025 р.).

Редакційна колегія:

Шоробура І. М., ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор (гол. ред.);

Островий В. М., завідувач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. ред.);

Семенчук С. О., кандидат історичних наук, доцент (відп. ред.);

Бучківська Г. В., декан гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Галус О. М., проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Поліщук О. С., проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор філософських наук, професор.

С 77 Старожитності, пам'ятки, археологічні знахідки України – погляд молодих вчених: матеріали І Всеукраїнської студентської археологічної конференції (м. Хмельницький, 20 листопада 2024 р.) [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), С. О. Семенчук (відп. ред.), Г. В. Бучківська та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2025. 60 с.

Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської археологічної конференції, що висвітлює актуальні питання старожитностей, пам'яток та археологічних знахідок України. Адресований широкому колу читачів, включаючи студентів, науковців, вчителів закладів загальної середньої та вищої освіти та всіх, хто цікавиться археологічною спадщиною України.

©Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2025

© Автори статей

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Панасюк Вікторія До питання щодо первинної обробки археологічного матеріалу	4
Мазур Роман Давньоруське городище Божськ	8
Тарчевський Андрій Давньоруські городища Новоушиччини	13
Сівак Максим Археологічні дослідження ружичанського могильника Черняхівської культури	17

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА АРХЕОЛОГІЯ

Ващенко Яна Відносини у трикутнику Русь-Візантія-Хозарія у IX – першій половині X ст.	22
Бочуля Максим Історія будівництва мінарету костелу Петра і Павла у місті Кам'янець-Подільський	25
Туранська Крістіна, Бочуля Максим Надпис під штукатуркою арабською мовою XVIII ст. в палаці Крупенських	30

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ільчук Артем, Бочуля Максим Історіографія дослідження курганів міста Хмельницький	35
Оковита Юлія Фортифікаційні споруди як частина культурної спадщини: віу середньовічних замків до сучасних фортифікаційних комплексів	40
Казмерчук Ангеліна Замки та палаци Вінниччини як фактор розвитку туризму: історична спадщина, сучасні тенденції та перспективи.	44
Романовська Софія Туризм на Тернопільщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти.	47
Нікітін Олександр Туризм на Рівненщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти	51

ВИДАТНІ ПОСТАТІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Баженов Максим «Дорожні нариси Поділля» К. Мельник-Антонович як джерело до археологічного вивчення Середнього Подністров'я	55
---	----

Список використаних джерел та літератури:

1. Мамонова Н. Н., Романова Г. П., Харитонов В. М. Первичная обработка и определение антропологического материала в полевых условиях // Методика полевых археологических исследований. Ленинград, 1989. С. 50–84.
2. Методичні рекомендації. Археологічні матеріали: методика польових досліджень, камеральна обробка, науковий опис, облік та зберігання. Біла Церква, 2017.
3. Пуголовок Ю., Котенко В., Єфанова С. Обробка кераміки в польових і камеральних умовах (методичні рекомендації) // Матеріали Археолого-керамічної літньої академії в Опішному. Опішне: Українське Народознавство, 2017. Вип. 1.
4. Шрамко Б. А. Древности Северского Донца. Харьков: Изд-во Харьковского Ордена Трудового Красного Знамени Государственного университета им. А. М. Горького, 1962.

Мазур Роман

студент групи І-416

гуманітарного факультету

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Науковий керівник – к. і. н., доцент Семенчук С. О

Давньоруське городище Божськ

У статті досліджується давньоруське городище Божськ, розташоване на території Болохівської землі, як унікальний археологічний об'єкт. Аналізуються особливості його оборонної системи, матеріальна культура давніх мешканців та історичне значення у контексті регіонального розвитку. Розглядається роль городища в економічному та політичному житті Болохівської землі, спираючись на результати археологічних розкопок і писемних джерел.

Ключові слова: *городище, скарб, «Город Богів», колт, гривна, фортефікаційні споруди, кліть, Болохівська земля, літопис.*

Давньоруське городище Божськ є частиною матеріальної спадщини Болохівської землі. Болохівське князівство було політичним утворенням в межах Південного Бугу та Случі в період з другої половини XII – середини XIII ст. Літописні свідчення дають змогу оцінити його історико-культурний розвиток, починаючи з 1150 р., коли воно вперше

згадується під час боротьби за Київ між князем Ізяславом і Ю. Довгоруком в Іпатіївському літописі [1]. В період правління угорського короля Енре II болохівські князі брали участь у численних воєнних походах на його стороні, зокрема у 1231 р. 1235 р. є свідченням виступу болохівців проти Данила Романовича, але виступ виявився невдалим, закінчившись поразкою. Подібні дії можна розцінювати як сепаратизм, але в парадигмі феодальних суспільно-економічних відносин подібні дії було доволі частими, ба більше, закономірними. В подальшому у літописному тексті 1241 р. згадується про Болохівських князів та їх землі, коли Ростислав скликав князів до Бакоти для боротьби з грабіжниками. Вже з 1257 р. території Болохівщини підкорив Данило Галицький [2].

Перші ґрунтовні дослідження по Болохівщині почали проводити у другій половині XIX ст. Фундаментальним наслідком чого стала робота з історії болохівського політичного осередку, написана київським істориком М. Дашкевичем, яка з'явилася у 1876 р. Інтенсивні археологічні дослідження припадають на 20 роки XX ст. до 1991 р. Першопрохідцем став В. Кочубей, який фіксував середньовічні пам'ятки на Волині. У 60-80 роках відбувалися нові дослідження, включаючи роботи Хмельницького історико-краєзнавчого товариства та зусилля краєзнавців на території Волині та Поділля. Потужним відкриттям стало дослідження літописного Божьька, яке підтвердило руське походження населення городища.

Після 1991 р. відновлено розкопки в містах Полонне та Ізяслав, а також продовжено дослідження Губинського городища. Результати цих археологічних робіт призвели до публікацій нових монографій і узагальнень, що сприяли розвитку знань про історію Болохівщини. Кількість зібраних матеріалів дозволяє реконструювати історичний розвиток цього регіону [3]. Одним з болохівських вищезгадуваних населених пунктів було городище Божььк. Першу літописну згадку про нього деякі дослідники пов'язують із 1100 р. Місто Божььк також згадується в історичних джерелах з 1146 р. у контексті міжусобиць та військових подій. Літописи відзначають участь князів, зокрема Ізяслава Мстиславича і Юрія Володимировича, в конфліктах, пов'язаних з цим містом. У 1241 р. Божььк згадується серед населених пунктів Болохівської землі, проте питання про точне розташування Божьька певний час залишалося невизначеним: одні дослідники розташовували його на Західній Волині, інші – в Хмельницькій області. Остаточну крапку у питанні розташування літописаного Божьька своїми археологічними експедиціями поставив відомий український археолог В. Якубовський. Внаслідок дослідницьких експедицій в період кінця 60 – початку 70 років XX ст. «Город Богів» був виявлений біля с. Городище Деражнянського району.

Центр урочища «Город Богів» в Хмельниччині є руїнами однодольної земляно-дерев'яної фортеці XI-XII ст. площею 1,3 га. Фортеця розташована на високому пагорбі, з

південної та західної сторін оточена річкою Згар та болотами. Археологічні розкопки 1968–1972 рр. відкрили 1292 м² її території, виявивши залишки 5 клітей та господарських будівель. Фортеця мала змішану фортифікаційну систему, зокрема дерев'яну стіну та виробничі комплекси. Під час досліджень були знайдені залишки цивільних житлових будівель, зброя та ювелірні вироби. Також були виявлені і кістки загинувших людей, що свідчить про велике руйнування поселення в XIII ст. [4].

Економічне життя городища було на високому рівні, в межах городища активно розвивалось рільництво, тваринництво, ремісництво, залізнодобувне ремесло, ковальство та навіть ювелірна справа. Рільництво було підтверджене наявністю плуга на території городища в кількості одного екземпляру, поряд з цим також були виявлені серпи, коси та інші знаряддя. Наявність тваринництва було доведено через дослідження господарських споруд для утримання тварин, де в свою чергу було віднайдено кістяки тварин. Так у хлівах поселення було віднайдено приблизно 60 кісток великої рогатої худоби, 29 кісток свиней, 11 кісток оленів тощо. Наявність залишок останніх свідчать про утвердження в жителів міста такого промислу, як мисливство, також мало місце рибальство враховуючи наявність р. Згар. Залізообробне ремесло було представлене на городищі у вигляді виробничого комплексу збагачення болотної руди та виплавою заліза. Досить добре було розвинуте й ковальське виробництво, першим свідченням цього є віднайдення криць (болотні руда після випалу) у кількості 5 штук, в подальшому було віднайдено 13 ножів, 5 залізних скоб, шила, відерне вушко в кількості одного примірника. З деталей також було віднайдено серпи, коси, цвяхи, сокири, долота, ключі від замків, стремено тощо. Розвинуте було й деревообробне виробництво.

Важливим аспектом була торгівля. Саме через болохівські укріпленні центри проходив торгівельний шлях з Києва в Західну Європу. Торгівля поділялася на зовнішню та внутрішню. Перша була пов'язана з торгівельними зв'язками з іншими феодальними державами, а друга мала більш регіональну специфіку, коли майстри та купці провадили товарно-грошові відносини в межах краю, тобто в межах Болохівської землі. Таким був економічний базис літописного Божька [5].

Повертаючись до самої фортифікаційної споруди варто зазначити, що за оцінками дослідників вона могла вміщати 130–195 мешканців, а з прилеглими селищами – до 1095 р. Основу населення складали воїни, а також ремісники, що виробляли болотну руду. Пожежа, що сталася в XIII ст. знищила все; з того часу життя в фортеці не відновлювалося. В процесі дослідження городища було відкрито вже 8 клітей. Однією з найцікавіших виявилася кліть № 3, розташована на півдні городища. Досліджена у 1970 р. кліть має розміри 5,6 м у

довжину та 4,4 м в ширину, з добре утрамбованою глиняною підлогою. Археологічні знахідки включають людські та тваринні кістки, різноманітні побутові речі XII-XIII ст., а також значну кількість кераміки. Особливе значення має виявлений сховок із прикрасами, що свідчить про обрядові практики. Весь матеріал був пов'язаний із залишками споруди, яку за виявленими дослідженнями було знищено в середині XIII ст., саме це вказує на її історичну важливість у контексті археології.

Віднайдений археологічний скарб у схові, знайдений у 1970 р. на городищі, містить 206 срібних, золотих та позолочених прикрас, які поділяються на три групи: для рук, шиї і голови. Зокрема, до групи нашійних прикрас належать гривна, виготовлена з монолітного срібного дроту, та змійовик з зображенням Архистратига Михайла. Змійовики мають магичні написи. Цікавими виявилися медальйони, виявлені в скарбі, вони мають стилістичні характеристики, що свідчать про їх місцеве походження та датуються, ймовірно, серединою XIII ст. Додатково, прикраси включають хрестики, виготовлені з бурштину та каменю, а також намистини, про що свідчить їх складна технологія виробництва.

Наручні прикраси представлені браслетами і перснями, включаючи два типи наручнів: срібний з філігранню та кований, а також шість печатних перснів. Один зі срібних наручнів має детальні декоративні елементи, включаючи зображення людей, птахів та звірів, підкреслюючи зв'язок зі святом Купала. Інший наручень має геометричний і рослинний візерунок, що, ймовірно, вказує на його оберегову функцію. Персні, виготовлені з золота та срібла, мають гербові знаки, які відображають еволюцію родових емблем, і, ймовірно, належать князівським родам. Усі деталі прикрас виконані реалістично, з виразною символікою.

Гарнітури головного убору складаються з різних прикрас, зокрема колтів, колодочок, підвісок і скобочок. Колти представлені у двох розмірах: більші з діаметром 6,5 см і менші – 4,5 см. Вони виготовлені зі срібних щитків з орнаментом, а також мають залишки ниток та ланцюгів. Колодочки мали розміри 2,3 см на 0,7 см і служили для з'єднання колтів, а їх конструкція підтверджує реконструкцію способи кріплення, запропоновану вченим Б. Рибаким. Серед ювелірних прикрас є срібні підвіски у п'яти типах, датовані XII-XIII ст., а також дзвонovidні підвіски з унікальним дизайном. Пороблені скобочки – 16 прикрас, створені з позолочених пластин, датуються XII ст. Окремим елементом є позолочене кільце діаметром 2 см, призначення якого невідоме [6].

Дослідження скарбу 1970 р. дозволяє датувати його до XII-XIII ст. Комплекс включає дорогі гарнітури для чоловіків і жінок, а також єдиний в описаних скарбах, що містить чоловічі речі, такі як медальйони, персні та гривна. Вважається, що ці предмети

використовувалися для державних справ і демонстрацій на офіційних заходах. Майже всі речі є складними ювелірними виробами.

Таким чином можна зазначити, що Божськ був одним із головних Болохівських економічних та політичних центрів, основні знахідки якого стали свідченням розвитку фортифікаційної, ремісницької, ковальської, сільськогосподарської та торгівельної справи. Дослідження городища дозволяють реконструювати історію регіону та ілюструють його культурно-матеріальну спадщину, яка була та залишається досить важливо у контексті вивчення історії України та рідного краю загалом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Терещук К. І. До питання про локалізацію Болохівської землі. В кн.: Дослідження з слов'яно-руської археології. К., 1976. С. 164–174.
2. Толочко О., Ричка В. «Князи Болоховьскіи». В кн.: Ruthenica, Т. 13. К., 2016. С. 83-107.
3. Історія Болохівської землі: історіографія і джерела / В. І. Якубовський // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. 2015. Т. 25: Іст. науки. С. 52–66.
4. Якубовський В. І. Давньоруський скарб з с. Городище Хмельницької області. Археологія. 1975. Вип. 16. С. 87-104.
5. Якубовський В. І. Болохівська земля XII–XIII ст.: Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський, 2020. 344 с.
6. Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. Вид. 2-ге, доп. / Відп. ред. П. П. Толочко. Інститут археології НАН України; Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ» (ПП Мошак М. І.), 2003. 159 с.